

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HAÇLI SEFERLERİNİN MUHTELİF FİNANSMAN BİÇİMLERİ VARIOUS FINANCING FORMS OF THE CRUSADES

Emrullah KALELİ*

Öz

Haçlı seferleri ortaçağ tarihinin en pahalı serüvenlerinden biridir. Hıristiyanların Avrupa'nın muhtelif yerlerinden kalabalıklar halinde Kutsal Ülke'ye hareket etmeleri son derece kapsamlı hazırlıklar ve oldukça büyük bir finansı gerektirdi. Bu arada haçlıların başarısı ve haçlı seferlerinin finansmanı sürekli olarak birlikte değerlendirildi. Neredeyse Avrupa'da yaşayan bütün Hıristiyanlara bir külfet olan söz konusu finansman, muhtelif biçimlerde karşılanmaya çalışıldı. Ancak onlar bazen meşru olmayan yollarla ihtiyaçlarını temin ettiler. Bazen de haçlı seferleri için finans sağlama çabaları onların kişisel zenginlik elde etme hırslarıyla birbirine karıştı. Hırsızlık, yağma ve haraç gibi haçlıların tevessül ettikleri bazı finansman yolları dinî bir hareket olarak vaaz edilen haçlı seferlerinin kutsiyetine zarar verdi. Bu çalışmada haçlı seferlerinin finansman sorunları ve farklı finans kaynakları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Haçlılar, Finansal Sorunlar, Finansman Yöntemleri, Ortaçağ.

Abstract

The crusades are one of the most expensive adventures in medieval history. Christians' departing from various places of Europe in crowds to the Holy Land, required extremely comprehensive preparations and a highly big finance. Meanwhile crusaders' success and crusades' financing are continuously commented together. The financing in question being a burden to almost all Christians dwelling in Europe, is tried to be provisioned in various forms. However they sometimes provided their needs through illegal ways. And sometimes the efforts to supply the finance for crusades and their greeds to attain personal riches coalesced with each other. Certain financing ways such as robberies, plunders and extortions to which the crusaders resorted, damaged to the holiness of crusades that had been preached as a religious movement. In this study it is discussed the financing problems of the crusades and their different sources of finance.

Keywords: Crusades, Crusaders, Financial Problems, Financing Methods, Medieval.

Giriş

Günümüze yansımaları bakımından, haçlı seferleri Müslüman ve Hıristiyan âlemlerini derinden etkilemiş, dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Kabaca, Doğu ile Batı veya Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki bir mücadele süreci olarak ifade edebileceğimiz haçlı seferlerinin, muhtelif çalışmalarda etraflı tanımları yapılmış, farklı yönleriyle incelenerek kapsamlı değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Bu arada haçlı seferlerinin tamamen uhrevi amaçları olan bir girişim mi yoksa dünyevi maksatları ağır basan bir teşebbüs mü olduğu sık sık tartışılmıştır. Haçlı seferlerini daha ziyade dinî bir hareket olarak gören bazı tarihçiler, Hıristiyanların sadece elde edilebilmesi şüpheli olan maddi bir kazanç için son derece zahmetli ve maliyetli bir işe girişmiş olmalarını pek makul görmemektedirler. Onlar, bu bağlamda, haçlı seferlerinin finansmanında yaşanan zorluklara dikkat çekmektedirler (France, 1994: 3-7).

Gerçekten de haçlı seferleri, ortaçağın belki de en külfetli askerî harekâtlarından biri olup daha önce öyle büyük bir çapta herhangi bir organizasyon görülmemiştir. O kadar çok sayıda insanın Avrupa'dan binlerce mil uzaklıkta bulunan Kudüs'e yolculuğu son derece kapsamlı ve pahalı hazırlıklar gerektirdi. Yola çıkmadan önce gemilerin kiralınması, atların ve yük hayvanlarının satın alınması, araç gereçler, gıda maddeleri, silahlar ve taşıtların yanında, sefer sırasında ihtiyaç duyulabilecek işçi ve teknik elemanların istihdamı önemli birer masraftı (Richard, 2001: 271). Yine ülkelerinden ayrıldıktan sonra haçlıların satın aldıkları yiyecek maddeleri, yeni atlar ve katırlar ile diğer levazımat için Doğu'da harcadıkları para da onların finansal durumunu zora sokan oldukça büyük bir meblağdı. İşte bu nedenle Papa II. Urbanus, finansal sıkıntılar yüzünden Batılıların haçlı seferine katılmada tereddüt duymamaları için onları sadece uhrevi ödüller ile değil, aynı zamanda maddi bakımdan da motive etme ihtiyacı duydu. Doğu'nun zenginliklerini anlatarak Kudüs'ten "süt ve baldan ırmaklar akan bir ülke...lezzetlerin bol olduğu ikinci bir cennet" diye bahsetti (Carey, 1938: 501; France, 1994: 13).

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi., Tarih Bölümü.

1. Haçlı Seferlerinin Finans Sorunu

Haçlı seferlerinin finansı aynı zamanda haçlı seferlerinin başarı ya da başarısızlığının anahtarı olarak görüldü. Haçlı seferleriyle alakalı yaygın olan bir ifadeye göre, “eğer para yoksa haçlı seferi yoktu” (Cazel J., 1989: 116; Tyerman, 2001: 138). Haçlıların, masraflarını bireysel olarak kendilerinin karşılaması esas alındığından ve birçok haçlı gerekli parayı bulamadığından yola çıkmaktan vazgeçti veya yolculuğun hemen başlarında geri dönmek zorunda kaldılar. Özellikle gemiye binmeleri gerektiğinde parası olmayan haçlılar diğerlerinden ayrıldı (Odo de Deuil, 1948: 135: 139; Berry, 1969: 502). Her şeye rağmen sadece hayırseverlerin sadakası ve güzergâh üzerindeki Hıristiyanların yardımına güvenerek yola çıkmış olanların önemli bir kısmı hiçbir zaman yolculuklarını tamamlayamadı (Treyman, 2001: 137-139). Diğer bir bölümü de haçlı seferlerinin selametine herhangi bir katkıdan ziyade seferlerin seyrini yavaşlatan bir yük oldular. Neredeyse bütün haçlı seferlerinde en fazla zayıf fakirler arasında yaşandı (Riley-Smith, 2002: 159). Bu sorunları önceden gören Papa II. Urbanus, haçlı seferleri projesini açıklarken kendi masraflarını finanse edemeyecek durumda olan fakirler ve yine savaşmaya elverişli olmayan sivillerin haçlı seferine katılımını mümkün olduğu kadar sınırlamaya özen gösterdi. Haçlı yemini etmek için istekli olan çok sayıda din adamı, kadın, çocuk, hasta ve yaşlı kimselerin yeminleri geri çevrilerek onların birer “hacı” olarak dahi Doğu’ya gitmeleri engellenmeye çalışıldı (Finucane, 1983: 27; Runciman, I, 1998: 85; Demirkent, 1994: 73; Bull, 2008, 47).

Bununla birlikte haçlılar, finans durumları ne olursa olsun, insan gücüne de muhtaçlardı. Her şeyden önce savaşçılara ihtiyaç vardı. Muhtelif soyluluk unvanlarına sahip liderler ve tam teçhizatlı şövalyelerin en azından kendi masraflarını üstlenmeleri öngörülmüştü. Ancak maddi durumları açıkça yetersiz olsa bile piyadeler ve diğer yardımcı birlikler de bir savaşın akıbetini belirleyen son derece kritik unsurlardı. Haçlı seferlerine katılan rahipler vaaz verdiler, dua ettiler, ölmekte olanlara son ayinlerini yaptırıldılar, ölüleri gömdüler, mektupları yazdılar ve bazen evlilikleri düzenlediler. Daha da önemlisi onların varlığı, karşılaştıkları tehlike ve zorluklar zamanında dibe çöken haçlıların maneviyatını diri tutmak bakımından son derece hayatiydi (Porges, 2008: 38). Haçlı ordularıyla birlikte Doğu’ya yolculuk yapan mühendisler, marangozlar, nalbantlar, demirciler, fırıncılar, terziler, aşçılar, avcılar, kasaplar ve berberler gibi çeşitli meslek grubuna ait kişiler de haçlıların gündelik yaşamını kolaylaştıran önemli hizmetlerde bulundular. Yine her ne kadar varlıkları hoş görülme de kadınlar da hizmetçi, tellak ve çamaşırcı olarak haçlılara yardımcı oldular (Tyerman, 2001: 138).

Papa II. Urbanus, tüm bu kesimlerin olası faydalarını düşünerek, fakirler ve sivillerin haçlı seferine katılımına kısmen göz yumdu. Kuşkusuz onun bu tavrında, sivillerin olmadığı bir yerde, kontrolün sadece askerî liderlerin eline geçerek, kendi projesinin tamamen seküler hale dönüşmesini önleme niyeti de etkili oldu. Neticede Urbanus, haçlı seferini bir Hıristiyan projesi olarak planlamıştı ve bu proje dâhilinde ruhban sınıfı başından sonuna kadar önemli bir rol oynamalıydı (Porges, 2008: 33). Bununla birlikte papanın birinci haçlı seferi için uygun gördüğü bir kontenjanın çok ötesinde sivillerin katılımı gerçekleşti. Üstelik bu sivillerin arasında, tasarlanan haçlı seferi için bir faydadan ziyade, yük olabilecek çok sayıda fakir, hasta, kadın, yaşlı veya çocuk olan elverişsiz insanlar ile projenin manevi görünümünü bozan fahişeler, işledikleri cürümlerin olası cezalardan kaçan muhtelif suçlular ve diğer ayak takımı da vardı (Robertus Remensis, 2005: 81-82; Bartlett, 2000: 12; Duncalf, 1969: 254; Bull, 2008: 55). Bu arada haçlı seferinin finansıyla ilgili ortaya çıkan problem, pratik bir biçimde çözülmeye çalışıldı. Biraz zengin olanlardan, maddi durumu daha kötü olan diğer haçlıları teçhiz ederek, yolculuğun maddi külfetine ortak olmaları istendi (Porges, 2008: 31; Tyerman, 2001: 138; Riley-Smith, 2002: 164).

Bununla birlikte fakirlik, yola çıkıldıktan sonra da sürekli olarak artarak, gündemde kalmaya devam eden önemli bir sorun oldu. Anadolu’nun zorlu coğrafyasında Türklerin devamlı tacizi altında ilerlemekte güçlük çeken haçlılar, aynı zamanda, yiyecek bulmakta da zorluk yaşadılar. Bu sıkıntılı günlerde paranın tükenmesinden dolayı, ihtiyaçlarını karşılamak üzere silahını ve zırhını satan bir şövalye belki bir piyade seviyesine indi veya bir piyade askeri, silahsız bir yoksula dönüştü. Askerî bakımdan başlangıçta biraz önemli olan sağlam fakirler de kısa zamanda sefil ve perişan bir duruma düştüler. Öyle ki onların birçoğu acil durumlar haricinde muharebeye çağrılmadılar ve ordu için sürekli bir yük teşkil ettiler. Böylece parası bitmiş “yeni fakirlerin” eklenmesiyle muharip olmayanların sayıları çoğaldı (Porges, 2008: 32-33; Tyerman, 2001: 138). Her ne kadar birinci haçlı seferi sırasında, haçlı liderlerinin, atlarını kaybetmiş olan şövalyelerin yerlerine yenisini almaları için bir fon oluşturduğu bilinse de bazı haçlı kaynaklarında “yeni fakirler” olarak adlandırılan söz konusu faydasız ve yoksul askerlerin büyük bir kısmı hiçbir zaman tam savaşçı özelliğine tekrar kavuşamadılar (Porges, 2008: 39).

2. Bireysel Finans, Borçlanma, Feodal Yardım, Sadaka ve Bağışlar

Başından beri tüm haçlı seferlerinde Batılılar için sorun olan finans meselesi muhtelif şekillerde halledilmeye çalışıldı. Öncelikli olarak bu sorun, haçlı seferine katılanların bireysel meselesiydi. Krallar, feodal baronlar, basit şövalyeler, köylüler, piskoposlar, rahipler, keşişler ve haçlı seferine katılmak için

yemin etmiş herkes, kayıtlarını yaptırır yaptırmaz onların zihinleri yapacakları yolculuğun maliyetiyle meşgul oldu. Bireysel bir haçlı, ilk olarak, eğer varsa birikmiş parasını kullandı. Flanders Kontu II. Robert, birinci haçlı seferine katılımını kendi hazinesinden karşıladı. Yine Etienne de Blois'in de herhangi bir finansal zorluk yaşamadan haçlı seferine katılmak için yeterince birikimi vardı. Dördüncü haçlı seferinin liderliğini üstlenen Champagne Kontu II. Thibaut (Theobald), kısa zamanda büyük bir hazine biriktirdi. Bu hazine onun erken ölümüyle dördüncü haçlı seferi için oluşturulan fona miras olarak kaldı (Madden, 1999: 95-96; Foss, 1997: 67-68; Powell, 2004: 148).

Ancak paranın bir yatırım aracından ziyade bir tüketim vasıtası olarak görüldüğü bu çağda, tasarruf kültürü olmadığından, çok az kişi yola çıkmak için yapacağı masrafları karşılamak ya da ne kadar zaman süreceği öngörülmesi zor olan sıkıntılı bir yolculuk esnasında kullanmak üzere yanına alacağı yeterli bir nakit gelire sahipti (Cazel J., 1989: 29; Foss, 1997, s. 67-68; Erer, 1993: 29). Bu durumda, nakit kaynaklar yetersiz kalınca bir haçlının ilk yapacağı şey, taşınır veya taşınmaz kendi mal varlıklarını satmak ya da ipotek etmek oldu (Erer, 1993: 29; Constable, 2008: 123). Doğu'ya gitmek üzere hazırlık yapan Hıristiyanların önemli bir bölümü sanki bir daha hiç dönmeyecekmiş gibi ellerinde ne varsa satıp nakite çevirmeye çalıştılar. Çıkacağı yolculuğun yüksek maliyetini karşılamak için birinci haçlı seferinin liderlerinden Godfrey of Boillon, kendine ait Verdun kontluğunu ve diğer topraklarını Piskopos Richer'e sattı. 1101 yılı haçlı seferinde gerekli olan parayı bulma çabası içinde olan Bourg Vikontu Odo Arpin, kendi şehrini ve kontluğunu bir bedel karşılığında Fransa Kralı I. Phillip'e devretmek zorunda kalmıştı. Simon de Munford'un yine benzer bir maksatla 1240'da Leicester korusunu 1000 pounda sattığı bilinmektedir. Üçüncü haçlı seferinde deniz aşırı bir yolculuğun finansını sağlamaya çalışan Aslan Yürekli Richard ise, vasallık yükümlülükleri bağlamında her yıl İskoç kralından gelen gelirleri ve diğer tüm haklarını satmış ve eğer bir alıcı bulabilirse Londra'yı da satacağına dair yemin etmişti (Cazel J., 1989: 119; Nicholson, 2004: 81; Harris, 2003: 146-147). Richard'ın gerçekten bunu yapmaya niyetlendiği belki şüpheli olabilir. Ama yine de bu hikâye, Orta Çağ'da Batı Avrupa'nın başlıca ekonomilerinin dahi, memleketten çok uzakta bir savaş yapmak üzere, çok büyük orduların teçhizi ve nakli için para temin etmede karşılaştığı zorlukların boyutuna ışık tutmaktadır.

Bu arada sadece haçlı seferlerinin önemli liderleri değil, aynı zamanda daha alt düzeydeki diğer asiller ve şövalyeler de sahip oldukları para eden her şeyi satmaya çalıştılar. Tarımsal ekonominin hâkim olduğu bir zamanda toprak, bir şövalyenin sahip olduğu neredeyse her şeydi. Para bulmak için bir haçlı, toprağını satmak, rehin vermek ya da onun üzerinden borçlanmak zorundaydı. Kendi sınıfına uygun teçhizat almadan yola çıkmaya utanan şövalyelerin silahlar, zırhlar, atlar, hizmetçiler ve hizmetkârların donanımı için hemen para bulması gerekti. Çok az finansör ve tüccar bu kadar büyük bir parayı nakit olarak verebilirdi. Bu yüzden ve yine haçlı seferlerine katılan herkes aynı anda varlıklarını satışa çıkardığından, kutsal ülkeye yolculuk yapmak, buğdaydan şatoya kadar her bir malın fiyatını oldukça düşürmüştü. XII. yüzyılın başlarında eserini kaleme alan Guibert de Nogent, yola çıkmak için hazırlık yapan bütün Hıristiyanların, hangi sınıftan olursa olsun, haçlı seferi coşkusunun o kadar büyük olduğunu, öyle ki, onların evlerini, üzüm bağlarını ve tarlalarını neredeyse değerine hiç bakmadan sattıklarını yazmıştır (Erer, 1993: 29; Constable, 2008: 124). Benzer anlatımlar diğer birçok haçlı kaynaklarında da yer almaktadır. Rolduc başrahibi 1146-47'deki haçlı seferini tasvir ederken, Hıristiyanların böyle bir yolculuğun masraflarını karşılamak için topraklarını satılığa çıkarmak zorunda kaldıklarını betimlemişti. Keza 1152 tarihli bir belgede de Salzburg piskoposu, muhtemelen ikinci haçlı seferine atıf yaparak, şöyle demişti:

Kudüs'e yapılacak sefer neredeyse bütün Avrupa'da şimdiye kadar görülmemiş ve duyulmamış olağanüstü bir coşkunluğa neden olduğunda, halk sanki bir daha hiç geri dönmeyecekmiş gibi mal varlıklarını satmaya başladı. Kendi çıkarlarına bakan kiliseler, paraları yettiği kadar, ucuzlayan bu mallardan satın aldılar (Constable, 2008: 125).

Üçüncü haçlı seferinde Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, finansal bakımdan herhangi bir sorunla karşılaşmamak ve fakirlerin diğerlerine yük olmamasını temin etmek için, hiçbir haçlının teçhizatını tamamlamadan ve yanına iki yıl yetecek kadar yeterli para almadan yola çıkmamasını emreden bir ferman yayınladı (Cazel J., 1989: 141). Ancak onun döneminde, haçlıların yaşadığı parasal sıkıntılar ve finansal fedakârlıklar o kadar çok etkileyiciydi ki, onların düşmanları Müslümanlar tarafından kaleme alınan anlatımlarda dahi yer aldı. Arap tarihçisi İbnü'l-Esîr, Sur kuşatmasını anlatırken şöyle yazmıştı: "Bir Frank esir bana kendisinin annesinin tek oğlu olduğunu ve yine annesinin sahip olduğu yegâne mülkü olan evini satarak parasıyla Kudüs'ü kurtarmaya gitmesi için onu teçhiz ettiğini söyledi" (Constable, 2008: 125; Demirkent, 1997: 149).

Bu arada o kadar çok sayıda haçlı, kendilerine ait olan mülkleri yok pahasına satarlarken, ellerine geçen parayla aynı anda herkes benzer şeyleri satın alma ihtiyacı duymaktaydı. Bu yüzden Doğu'ya gidecek Hıristiyanların ve onların hayvanlarının on beş bin millik bir yolculuktaki kumanyaları ve donanımıyla ilgili satın almaları gereken her şeyin fiyatı hızla yükseldi. Haçlı seferi için hazırlıkların yapıldığı bu dönemlerde

harcamaların miktarı giderek artmış, inanılmaz boyutlara gelmişti. Şövalyeler için bu maliyet, her yıl topraktan elde ettiği yıllık gelirinin üç ya da dört katı kadardı (Foss, 1997: 67-68; Riley-Smith, 2002: 163).

Haçlı seferlerinin parasal kaynaklarından biri de istikraz idi. Hazırlıklarını finanse etmek üzere yeterince birikimi olmayanlar ya da vazifelerini yerine getirdikten sonra geri dönmeyi umdukları için mülklerini satmak istemeyenler çareyi borçlanmada buldular. Onlar krallardan ve prenslerden, manastırlardan ve piskoposlardan, laik lortlardan ve tüccarlardan, kısacası borç verebilecek herkesten ödünç para aldılar (Cazel J., 1989: 120). Borçlanmanın koşulları borç veren ve alan arasındaki yapılan anlaşmalara göre değişmektedir. Bazı istikrazlar, tıpkı müstakbel İngiltere Kralı Edward'ın 1269'da Fransa Kralı IX. Louis'ten 70.000 livre (pound) borç alması gibi, tamamen faizsizdi. Bununla birlikte genellikle haçlıların mülklerini rehin vermek suretiyle borç bulabildikleri görülmüştür. Bu borçlar "vifgage" (canlı rehin) ve "mortgage" (ölü rehin) olmak üzere iki çeşitti. O dönemdeki uygulamaya göre, nispeten düşük faizli olan "vifgage", borç veren kimseye borcu tahsil edene kadar kendisine rehin bırakılan mülkü işletme hakkı sağlıyor, elde edilen gelir, geri ödemeyi kapsıyordu. Bir başka ifadeyle, borcun tamamı bu gelirlerden tahsil ediliyor ya da elde edilen kazanç ödeme yapıldığında borçtan düşüyor ve rehin olarak tutulan mülk sahibine iade ediliyordu. "Mortgage" ise borç verene mülkü işletme imkânı verdiği halde, buradan hâsıl olan kazançlar herhangi bir şekilde borçtan düşmüyor, elde edilen gelir faiz olarak sayılıyordu (Cazel J., 1989: 120-121).

Haçlıların mallarını satın alanlar veya onlara borç verenler yani Orta Çağ Avrupa'sında en fazla paraya sahip olan Yahudiler ve rahipler, kaleleri, koruları, fırınları, değirmenleri ve diğer mülkler ile aynı ya da nakdi muhtelif gelirleri, verdikleri borcun teminatları olarak aldılar. Neredeyse bütün dinî kurumlar birer kredi kaynağı vazifesi yaparak, ticari kazançlar elde etmek için, haçlı seferlerini fırsat olarak gördüler. Esasında rehlinli borç verme işlerinde teknik olarak önemli bir faiz mevzubahis değildi. Fakat borç veren kimse alacağını tahsil edene kadar mülklerin gelirlerini aldığından fiili bir yüksek faiz kazancı söz konusudur. Dönemin önemli Hıristiyan din adamlarından ve aynı zamanda finansal konularla ilgili bir kimse olan Pierre le Venerable (Saygıdeğer Pierre), 1147/48'de bir haçlıya verilen 4000 şilin karşılığında alınan bir rehlinin yıllık 300 şilin bir getiri sağladığını hesap ederek, bu kazancın o anki reel faizin çok üzerinde olduğunu ifade etmişti. Bununla birlikte, her ne şekilde olursa olsun, faizcilik, Hıristiyanlığın ilk yıllarından beri pek hoş karşılanmayan bir işti. Kiliselerin özellikle kazançlı bir yatırım aracı olarak gördüğü "mortgage" uygulamaları Papa III. Eugenius (1145-1153) tarafından kınandı. Netice itibariyle manastırların önemli bir kısmı bu kârlı işten vazgeçmek durumunda kaldılar. Ancak diğer Hıristiyanlar söz konusu yasağı göz ardı ettiler. Özellikle, Güney Fransa ve İtalya'daki tüccarlar, tefeciler olarak bilindiler (Cazel J., 1989: 121; Constable, 2008: 123-126).

Papa III. Eugenius, haçlıların borçlarında erteleme yapılması ve haçlı oldukları sürede borçlarının faizlerinden muaf tutulması için girişimlerde bulundu. Papa III. Alexander (1159-1181) zamanında kilisenin tefeciliğe karşı yasaları devreye sokularak, her kim feodal toprakların alım veya satımında büyük çıkarlar elde ediyorsa aforoz edilmekle tehdit edildi. Papa III. Innocentius (1198-1216), daha da ileri giderek, yalnızca haçlıların borçlarının anaparasının ertelenmesi ve faizlerinin muaf tutulmasıyla yetinmedi, kreditorlerden daha önce aldıkları faizleri tazmin etmelerini istedi. Ancak haçlılara tanınan bu imtiyazlar, kârsız bir iş yapmak istemeyen kreditorlerin bazı tedbirler almalarına neden oldu. XII. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan kontratlarda¹ haçlıların imtiyazından feragat ettiğini belirten bir madde yaygın olarak yer aldı. Bu arada papalar ve hükümdarlar yalnızca haçlıların borç para alma hususunda onların işlerini kolaylaştırıcı tedbirlerle yetinmediler, aynı zamanda geride kalan aileleriyle birlikte mülklerini de güvence altına aldılar. Böylece, geri döndüklerinde, rehindeki topraklarını geri alma konusunda zorluk çeken bir haçlı kiliseye başvurabilecekti (Cazel J., 1989: 121-122).

Bazen haçlılar ihtiyaçlarını karşılamak için rehin değil de bağış olarak mülklerinden bir kısmını verdiler ve yapılan anlaşmalarla bazı faydalar elde etmeye çalıştılar. Bu meyanda haçlılar sadece paraya ihtiyaç duymadılar, aynı zamanda teçhizat ve kumanyalara ve ayrıca geride bırakacakları kendi mal varlıkları ve bakmakla yükümlü oldukları kimseler için korumaya ihtiyaç duydular. Yapılan anlaşmaların çoğunda bağışta bulunan haçlıların bu yolla at ve katırlar tedarik ettikleri görülür. Yine 1101 yılı haçlı seferlerinden önce Limoges'da Aureil Manastırı'na yapılan bir bağış işleminde eğer bağışçı Kudüs'e gitmek isterse, manastır başrahibi ve diğer kilise heyeti onun teçhizatlarını tedarik edeceklerdi. Bir başka düzenlemede bağışta bulunan kişi, yokluğunda annesine bakmaları için Macon'da bir kiliseye bazı mülkler verdi. Keza, benzer bir durumda da 1146'da yola çıkmış olan bir haçlı, karısını yaşamı boyunca korumaları ve hem kendisi

¹ Söz konusu borç verme işlemlerinde, kreditorler ve borç alan kimse arasında istikraz koşullarıyla ilgili yazılı bir belge düzenlenmesi yaygın olan bir uygulamaydı. Borç ve ipoteklerin geri ödenip kurtarılması hususunda anlaşma şartları bu sözleşmelerde ayrıntılarıyla yer almıştır. Kredi kontratlarında, eğer bir haçlı ölürse veya geri dönmezse ve hatta geri döndükten ve borcunu ödedikten sonra bile rehlinli mülkün hukuki vaziyeti ve yine mülkiyet haklarının hangi durumlarda borç veren tarafa geçebileceği ile ilgili detaylar açıkça belirtilmiştir. Bkz. Giles Constable (1996). *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*, Burlington: Ashgate Publishing, s. 130.

hem de karısı öldükten sonra arkalarından dua etmeleri için Saintes Katedrali ile bir bağış anlaşması yaptı. Bazen de yola çıkan bir haçlı, geri döndükten sonra, kendisi veya aile üyelerinden birisinin rahip veya rahibe olarak istihdam edilmesini öngören kontratlar yaptı (Constable, 2008: 132-133).

Birçok haçlı için ruhani koruma maddi destekten daha az önemsiz değildi. Bu nedenle bağışların önemli bir kısmı, bağışçının ve ailesinin ruhlarının kurtuluşu, günahlarının affedilmesi ve bir hac yolculuğu sırasında eğer bağışçı ölürse, cemaat ve dua edenlerin ayarlanarak onun usulüne uygun bir şekilde dinî merasimle gömülmesi gibi ayinsel hizmetler karşılığında verilmişti. Hatta 1149'da St. Andrew Kilisesi ve Guillaume d'Auvergne arasında yapılan bir sözleşmeden, bağışçıların çok daha hususi ve yerine getirilmesi zor olan hizmetleri satın aldıkları görülebilir. Buna göre, kilisesinin başrahip ve keşişleri, eğer Guillaume memleketinden çok uzakta Müslümanlara karşı savaşırken ölürse, onun cesedini bulup getirmeyi üstlenmişlerdi (Constable, 2008: 134).

Bu arada feodalizm, komuta ve finansman altyapısı bağlamında, haçlı seferlerine önemli bir model oldu. Feodal geleneklere göre bir vasalın, himayesi altında olduğu lorduna karşı birtakım yükümlükleri vardı. Diğer birçok yükümlülüğün yanı sıra eğer bir lord sefere çıkarsa vasalları belirli bir kontenjanla birlikte efendisinin yanında yer alması gerekirdi. Yine makul maksatlar için bir lord paraya ihtiyaç duyduğunda, ona finansman sağlamak vasalların vasallık görevleri arasındaydı. Bu bağlamda bir haçlı olarak seferlere katılan feodal beylerin yanlarına kendilerine vasallık bağıyla bağlı bir grup şövalye almış olmaları son derece olağandır. Finansman bakımından vasalların haçlı seferlerine katkıları bazen feodal yardım (aides), bazen de zorla toplanan feodal vergiler (taillies) şeklinde görülmüştür (Richard, 2001: 272; Cazel J., 1989: 125; Constable, 2008: 118-119).

Haçlı seferlerinin finansman kaynaklarından birisi de yola çıkacak olan haçlıların kabul ettiği yardım ve hediyelerdir. Kuşkusuz bu yardımların mühim bir kısmı kendi aile ve arkadaşları tarafından yapılmış olup söz konusu katkılarla ilgili herhangi bir yazılı belge düzenlenmesine gerek duyulmamıştır. Haçlıların yakınlarının haricinde gerek kilise, gerekse de seküler kesimden önemli şahsiyetler de kişisel olarak haçlı seferleri için bağışlarda bulundular. İngiltere Kralı II. Henry'den (1154-1189) itibaren bütün krallar muhtelif hacılara kıymetli hediyeler verdiler. III. Henry (1216-1272) tek başına, haçlı seferi için Phillipe Daubeney'e 500 mark ve daha fazlasını da onun üvey kardeşi Guy de Lusignan'a vermişti (Stevenson, 1916: 93; Snellgrove, 1950: 36-37). Yine daha az kıymetli hediyeler de daha alt kademedeki muhtelif haçlılara dağıtıldı. Bu arada birçok haçlının benzer cömertlikler sayesinde masraflarının önemli bir bölümünü karşılamış olması son derece normaldir. Netice itibariyle, haçlı seferlerinin sosyal boyutunu göz ardı etmemek gerekir. Her ne kadar haçlılar bireysel olarak yemin etmişlerse de ve bu yeminin gereğini yerine getirmede bireysel olarak sorumlular da mevzubahis dava bütün Hıristiyan dünyasını ilgilendiren müşterek bir konuydu. Nitekim bu konu, papalığın önyak olması ve diğer Hıristiyan liderlerin işbirliğiyle daha organize bir şekilde ele alınarak, ilk önceleri daha zenginler tarafından yapılan bireysel bağışlar ve hediyeler ile sağlanan finansman, daha geniş çaplı yardım faaliyetleriyle sistemli bir hale dönüştürüldü.

Katolik hacılara, hac yolunda yardım etmek, hasta ve yaralı Hıristiyanların bakımlarını sağlamak ve her türlü tehlikelerden onları korumak gibi önemli hizmetlerde bulunmuş olan askerî tarikatlar, Tapınak Şövalyeleri, Hastane Şövalyeleri ve Töton Şövalyeleri, haçlı seferlerinin ilk zamanlarından beri birer hayır kurumu vazifesi yaptılar. Kilisenin desteğini alan bu tarikatlar, haçlılar için para toplanmasında, toplanan paraların kabulünde ve bu paraların kutsal topraklara transferinde aktif olarak yer aldılar. Kardeşlik örgütleri şeklinde organize olan diğer hayır kurumları da bu yardım faaliyetleri içinde bulundular. Bu tarikat ve derneklerin başlıca finansal kaynağı, hediyeler ve insanların bıraktıkları miraslardan oluştu. Bu tarikatlardan birine bağışta bulunan herhangi bir Hıristiyan, haçlılara vaat edilen ruhani ödüllerden pay sahibi olabilecekti. 1101 yılı haçlı seferleri zamanında Papa II. Paschalis (1099-1118) ve Kudüs Patriği Dagobert, herhangi bir Hastane şövalyesine bağışta bulunan kimselerin günahlarının sınırsız olarak affedilmesi hususunda fikir birliği yaptılar. 1131'de Papa Innocentius (1130-1143), mallarını Hastane şövalyelerine veren Hıristiyanların kefaretlerinin yedide birinin bağışlanacağı sözünü verdi ve aynı imtiyaz Tapınak şövalyelerini de içine alacak şekilde genişletildi. Selahaddin Eyyubî'nin Sur şehrini kuşatması sırasında İngiltere Kralı II. Henry, 1188'de haçlıların kenti savunmaları için 3000 sterlini Tapınak ve Hastane şövalyelerine gönderdi. Bu iki askerî tarikat, üçüncü haçlı seferine kadar Kutsal Ülke için yapılan sadaka ve miras bağışlarının olağan kabul edicileriydiler. Daha sonraları bu bağışlar, Töton şövalyeleri ve diğer oluşumlar tarafından da kabul edildiler (Regis Ricardus, 1997: 41-46; Cazel J., 1989: 131).

Bu arada Papa III. Innocentius, haçlı seferleri için propaganda yapan ve aynı zamanda para toplamakla da görevli olan din adamlarına vaazlarında dinleyicilerin bilhassa cömertlik duygularını harekete geçirici konuşmalar yapmalarını talimatını verdi (Richard, 2001: 274; Maier, 1998: 123). Hıristiyan müminlerin finansal katkıları, en az onların bizzat sefere katılımları kadar değerli olmalıydı. Ömürlerinin sonuna gelmiş birçok Batılı, son arzuları olarak, haçlı seferleri ve Kutsal Ülke için harcanmak üzere miraslarını vasiyet ettiler. Doğu'ya gidemeyen ya da haçlı seferi yemini ettiği halde muhtelif nedenler

yüzünden yolculuğunu tamamlayamayan pek çok Hıristiyan, kendilerine vaat edilen uhrevi ödüllerin cazibesıyla, sahip oldukları zenginlikleri haçlı seferlerinin hizmetine sundular. Bağışlardan bazıları da haçlı seferinde karşılaşılan muhtelif tehlikeler ve hastalıklar esnasında yapılan vasiyetlerin gereği olarak yolda giderken ölen veya öldürülen Hıristiyanlar tarafından yapıldı. Antakya yakınlarında pusuya düşen Adjutor de Vernon, mülklerinden bir kısmını haçlılara miras olarak bırakırken, Başpiskopos Bartholomaeus da 1148'de Kudüs'te hastalandığı zaman bir değirmen bağışladı. Bu arada deniz yolculuğu sırasında yaşanan kazalar ve riskli anlar da haçlıların mallarını adamalarına vesile oldu. İkinci haçlı seferinde gemi kazasına uğrayan Guillaume de Nevers ve 1157'de benzer bir kazadan kurtulan Waloran de Meulan yolculuklarından hemen sonra önemli bağışlar yaptılar (Constable, 2008: 135).

3. Kilisenin Bazı Uygulamaları

Kilisenin endüljans vererek haçlı seferlerine gelir olsun diye özellikle teşvik ettiği diğer bir uygulama da haksız kazançlar ve şüpheli miraslar gibi illegal ya da meşruluğu tartışmalı olan yollarla kazanılmış kirli paraların haçlı seferleri gibi son derece ulvî bir davanın finansmanında kullanılmasıydı. Böylece tefecilerden veya hırsızlardan geri alınmış veya zorla el koyulmuş, ancak onların mağdurlarına iade edilmemiş haksız kazançlar kilisenin görevlendirdiği din adamları ve tahsildarlar tarafından toplandı. Aldığı rüşvet karşılığında Lombard tefecilerine kendi ülkesinde faizle borç para vermelerine izin veren bir baron, muhtemelen endüljans vaadiyle veya zoraki bir iknayla buradan elde ettiği meblağı haçlı seferine tahsis etti. 1237'de Fransa Kralı IX. Louis ve 1238'de Champagne Kontu IV. Thibaut, papalığın onayıyla Yahudi tefecilerden aldıkları parayı İstanbul'daki Latin devletinin kullanımına verdiler. Yine boş kalan tımarlar ve bazı yöneticiler tarafından yasa dışı toplanan vergiler de haçlılara bir ödenek olarak ayrıldı (Richard, 2001: 274; Cazel J., 1989: 133-134).

Haçlı seferlerinin finansmanına katkı sağlamak üzere kilisenin bulduğu diğer bir çözüm, haçlı seferlerine gitmek için yemin etmiş olanların yeminlerini para karşılığında yok sayarak, bu yolla gelir elde etmesiydi. Esasında bu uygulama haçlı yemini ettiği halde, hastalık ve yaşlılık veya diğer herhangi bir makul mazeret nedeniyle fiilen sefere katılmak için kendisini yetersiz hissedenlere kefaret şansı tanımak için ortaya çıkmıştı. Kilise başlangıçta onlara kendi yerlerine başka birini gönderme izni verdi. Buna göre, sefere katılmak için elverişsiz durumda olan bir haçlı, kendi yerine başka birini bulduğunda haçlı yemininden kurtulduğu gibi, yerine gönderdiği kişiyle birlikte papanın vaat ettiği endüljansı da hak edecekti. Papa III. Caelestinus (1191-1198) zamanında, diğer bir haçlının masraflarını karşılaması şartıyla, haçlı yemini etmiş birisi bu yeminden kurtulabilirdi. Daha sonra yerine adam bulup gönderme şartı aranmaksızın, belli bir meblağ karşılığında, yükümlülüklerini yerine getirmekte sıkıntı yaşayan bütün haçlıların yeminleri bozuldu (Richard, 2001: 274; Cazel J., 1989: 133). Yeminlerin paraya çevrilmesi, Matthaeus Parisiensis gibi, bazı çağdaş Hıristiyanlar tarafından öfkeyle karşılanarak "Roma kilisesinin kasasını doldurmak için tasarlanmış bir sistem" olarak tasvir edildi (Richard, 2001: 274-275).

Gerçekten de başlangıçta yola çıkmak için yeterince güçlü olmayan haçlıların mağduriyetlerini gidermek için samimi bir çözüm olarak uygulanan yemin bozma işlemleri sonraki zamanlarda, sistemli bir şekilde, haçlı seferlerinin finansmanı ile ilgili bir gelire dönüştürüldü. İlk önceleri bir fakirin ömür boyu ihtiyaçlarını karşılamak ya da bir kiliseyi onarmak gibi zorunlu hayır işleri karşılığında söz konusu yeminlerinden kurtulmak mümkündü (Cazel J., 1989: 132). Daha sonraki zamanlarda ise papalık, haçlı yemininin gereğini yapamayanların sıkıntılarını gidermek yerine, yeni mağduriyetler oluşturdu. Papa III. Coelestinus, papazlara kendilerine günah çıkarmak için gelen Hıristiyanlara kefaret olarak haçlı yemini yüklemeleri talimatını verdi. Bir sonraki adım, haçlı seferi için para ödeyenlerin günahlarının bağışlanması oldu ve III. Innocentius bu uygulamayı bir kefaret şekli olarak tesis etti. Kudüs'ün 1187'deki kaybından sonra giderek artan finans ihtiyacını karşılamak için kefaret sistemi daha yaygın bir şekilde kullanıldı. Papalık bu yolla para toplanmasına hız ve hacim kazandırmak için kendi hüküm verme yetkisini vekaleten piskoposlara bıraktı. Bu şekilde onlar "kişinin vebalinin niteliğine ve verdiği kefaret parasının miktarına" göre günahları bağışladılar (Cazel J., 1989: 132). Yine III. Innocentius, haçlı seferlerinin finansmanına gönüllü katkıları çoğaltmak amacıyla kadınlar, yaşlılar ve hastalar gibi elverişsiz kimselerin haçlı yemini etme isteklerinin geri çevrilmemesi ve hatta bu çeşit katılımların teşvik edilmesi için papalık görevlilerine özellikle talimat verdi. Böylece esasında haçlı seferine fiilen katılamayacakları zaten önceden belli olan bu kimseler yerine getiremeyecekleri yükümlülükten kurtulmak için yeminlerini bozdukları zorunda kalacaklardı. Bu yolla elde edilen gelir de haçlı seferleri için oluşturulan fona aktarılacaktı (Richard, 2001: 274).

4. Vergiler

Haçlı seferlerinin finansmanına katkı olarak başvuru önemli bir gelir kaynağı da bu amaç için konulmuş vergilerdi. Geniş kapsamlı ilk vergilendirme, 1165'te Papa III. Alexander'ın (1159-1181) Batı Avrupa'nın bütün kesimlerine yönelik, Kutsal Ülke'ye büyük çaplı bir yardım çağrısından sonra oluştu. Onun bu çağrısına cevap veren Fransa Kralı VII. Louis (1137-1180), kendi şahsi mülklerinin her bir poundluk kısmı için bir penilik bir ödemedede bulunma sözü verdi. Dahası, Louis 1166'da yayınladığı fermanla aynı şeyi

kendi tebaasından da istedi. İngiltere Kralı II. Henry, kendi ülkesinde her bir poundluk yıllık gelir için iki peni toplayarak bu oranı artırdı. Değerlendirmelerin kişilerin vicdanına bırakıldığı bir usülle, her bir adam kendi ödemeleri gereken meblağı bölge kiliselerinde bulunan sandıklara bıraktılar. Bu sandıkların anahtarına sahip olan bölge papazı ve cematten iki kişi vasıtasıyla toplanan paralar piskoposluklara, daha sonra da ilgili yerlere gönderildiler. Böylece mecburi sadaka verme ile yaşanmış olan bu ilk tecrübe, haçlı seferlerinin finansı için konulan genel vergilendirmelerinin başlangıcı oldu (Richard, 2001: 272; Constable, 2008: 121-122; Cazel J., 1989: 125-126).

Her ne kadar toplanan bu ilk vergi gelirleri haçlı seferinin masraflarını karşılamak için yetersiz kaldıysa da Kudüs'e gönderilen bir miktar para ücretli askerlerin maaşlarının verilmesi ve oradaki bazı kalelerin onarılmasında kullanıldı (Constable, 2008: 121-122). 1183'de Kudüs'ün tehlike altına girmiş olması bir kez daha olağan dışı bir vergi toplanmasını gerektirdi. Kudüs Kralı IV. Baudouin (1174-1185) tarafından Kudüs Krallığı'nda konulan bu vergilendirmede, kiliseler, manastırlar, baronlar ve onların vasallarının yıllık gelirlerinin yüzde ikisini ödemeleri öngörülmüştü. Bu arada ödenecek meblağın belirlenmesi, daha önceki vergilendirmede olduğu gibi, tamamen mükelleflerin insafına bırakılmadı. İşlemler biraz daha sistemli hale getirildi. Krallığın her bir şehrinde yükümlülerin beyanlarını değerlendirmek ve bu vergiyi toplamak için dört kişi görevlendirildi (Constable, 2008: 126; Cazel J., 1989: 122). İngiltere ve Fransa'da, muhtemelen yıllık gelir itibarıyla Kudüs'tekine benzer bir oranda yeni bir haçlı vergisi toplandı. Ancak 1185'de tarh edilen bu vergi, üç yıllık bir dönem için ödeneceğinden, o güne kadar konulan en ağır vergi olarak görüldü. Daha önceki vergi uygulamalarından farkı, toplanan vergilerin idaresi kiliseye ait olmakla birlikte, tahsilâtın piskoposlar yerine Tapınak ve Hastane şövalyelerine mensup birer görevli tarafından yapılmış olmasıydı. Bu arada mükelleflerin kendi meslekleri ile ilgili malların vergilendirmede kapsam dışı bırakılması, daha sonraki "Selahaddin Vergisi" için önemli bir model olmuştur (Cazel J., 1989: 126).

Kudüs'ün 1187'de Selahaddin Eyyubî tarafından alınmasından sonra, Kutsal Ülke'de tutunmaya çalışan Hıristiyanlara yardım edilmesi Avrupa kamuoyunda öncelikli bir konu haline gelmişti. Bu maksatla yapılacak bir haçlı seferinin finansmanında papalık için ilk akla gelen uygulama kapsamlı bir vergi ihdas etmek oldu. 1188'de konulan ve "Selahaddin Vergisi" olarak bilinen bu özel vergilendirmede, haçlı olmayan herkesin bütün taşınır mal varlıklarının ve yıllık gelirlerinin onda birini ödemeleri öngörülmekle birlikte bazı istisnalar söz konusuydu. Bu istisnalar, mükelleflerin mesleği ile doğrudan alakalı araç gereçlerin mevzubahis vergiden muaf tutulmasıyla ilgiliydi. Buna göre, şövalyelerin atları, silahları ve zırhları ve yine aynı şekilde, dinî törenlerde kâtipler tarafından kullanılan atlar, kitaplar, elbiseler ve cüppeler ile diğer muhtelif malzemeler bir çeşit aşar vergisi olan bu vergilendirmede kapsam dışı bırakıldılar (Round, 1916: 447-450; Douglas ve Greenaway, 1981: 453-454; Cave ve Coulson, 1936: 377-378).

İngiltere ve Fransa'da aynı zamanda toplanan bu vergilerden haçlı seferine katılanlar sadece muaf olmakla kalmadılar, aynı zamanda eğer onlar lort iseler kendi haçlı olmayan vasallarının; şövalye iseler de kendi ailelerinin ödemek zorunda oldukları vergiyi alma hakkını elde ettiler (Constable, 2008: 122). Bu arada bu yeni çıkan aşar vergisinin külfeti yüksek sesle şikâyetlere neden oldu. Öyle ki, Fransa 'da II. Philippe Auguste, kendisi ve halefleri için bir daha hiçbir zaman böyle vergi koymayacağı sözünü vermek zorunda kaldı (Cazel J., 1989: 127). Bununla beraber, Avrupa'nın muhtelif kesimlerinde, zorunlu bağışlar ya da vergiler şeklinde, kamusal finansa başvurulması sonraki haçlı seferlerinin neredeyse hepsinde görüldü. Bu vergilendirmeler, çoğu zaman kırkta bir nispetinde gözükmekle birlikte, oranları sıklıkla değişen "gelir vergisi" şeklindeydi. Bazen de gelir farkları dikkate alınmadan umumi bir "kelle vergisi" biçiminde toplandılar. Ancak tahsil edilmesi gereken miktarların belirlenmesinde mükelleflerin mesleki ya da sosyal konumları göz ardı edilmedi. Örneğin Kutsal Ülke'ye yardım için 1122'de İngiltere'de konulan umumi bir kelle vergisinde, kontların üç mark, baronların bir mark, şövalyelerin bir şilin ve yaya askerler veya topraksız kişilerin bir peni ödemeleri uygun bulundu (Mitchell, 1921: 19-20, 35-36; Carpenter, 1990: 281). Bazen de bu tür vergilerin etkin bir biçimde toplanabilmesi için nüfus sayımına başvuruldu. 1146 yılında Fransa'da yapılan genel bir nüfus sayımından sonra, cinsiyeti, mezhebi, ya da saygınlığı ne olursa olsun, hiç kimse VII. Louis'in haçlı seferinin finansı için konulan vergiden kaçamadı. Sırf bu yüzden, Fransa kralı haçlı seferine giderken onun bu yolculuğuna beddua ve küfürlerin eşlik ettiği söylenir (Constable, 2008: 119).

Bu arada bir de haçlı seferleriyle alakalı olmasına rağmen Kutsal Ülke'ye yardımı doğrudan amaçlamamış olan vergiler de söz konusudur. Bu vergiler haçlıların yanında olan Batı Avrupalı Hıristiyanlar tarafından değil, onların kötülüğünden çekinen, diğer Hıristiyanlar tarafından haçlılara yapılan zoraki bir bağışı karşılamak için toplanmıştır. İkinci haçlı seferi esnasında Macaristan Kralı II. Geza, haçlıların kendi topraklarından taşkınlık yapmadan, barışçıl bir şekilde geçmeleri için onlara verilecek hediye ve rüşvetleri denkleştirmek için kilise adamlarına bir vergi koymuştu (Cazel J., 1989: 135). Bir başka durumda, üçüncü haçlı seferinde yaşanan başarısızlığın ve babası Friedrich Barbarossa'nın uğradığı kötü akıbetin faturasını Bizans'a kesen Alman Hükümdarı VI. Heinrich, 1195'te yapmayı düşündüğü kendi haçlı seferinin masraflarını çıkarmak için Bizans devletinden haraç istedi. Bizans İmparatoru III. Aleksios, her ne

kadar İstanbul Piskoposu Eumathios Philokales'i göndererek VI. Heinrich'in talep ettiği 5000 poundluk haraç bedelinde büyük bir indirim sağlamayı başardıysa da ödemek zorunda kaldığı meblağ hâlâ çok yüksekti. Bu nedenle istenen miktarı karşılamak için "Alamanikon" veya "Alman vergisi" denilen özel bir vergi ihdas edildi. Ancak, halk tarafından hiç de hoş karşılanmayan bu vergide elde edilen miktar, yapılması gereken ödeme için yetersiz kaldığından, istenen meblağa bir katkı olsun diye uzun zaman önce ölmüş imparatorların mezarlarındaki altın ve gümüş gibi değerli süs eşyalarının yağmalanması yoluna dahi gidildi. Sadece Kutsal Havariler Kilisesi'nde yatan Büyük Konstantinos'un mezarına imparatorluk emriyle dokunulmadı (Niketas Khoniates, 1984: 62-63; Norwich, 2013: 156-57; Johnson, 1969: 119).

5. Yağma, Haraç ve Diğer Muhtelif Finans Biçimleri

Bununla birlikte, her şeye rağmen zorlukla denkleştirilen mevzubahis haraç, hiçbir zaman Bizanslılar tarafından Almanlara teslim edilmedi. VI. Heinrich'in haçlı seferi için henüz yola çıkmamışken 1197'deki vakitsiz ölümü, III. Aleksios'un bu parayı haçlılara göndermekten vazgeçmesi için bir fırsat oldu. Böylece Bizans İmparatorluğu, Alman hükümdarının tehdidinden ve yaşadıkları mali sıkıntıdan o an için kurtulduysa da Heinrich'in haçlı seferine kaynak yaratmak amacıyla Bizans'ın zenginliğine göz koyması bu noktadan itibaren Batılılar tarafından geçerli bir teamül olarak kabul gördü. Mütemediyen Bizans'tan elini cebine atarak Hıristiyanlık davasına karşı yükümlülüğünü yerine getirmesi istendi ve buna razı olmaması halinde zor kullanılma tehdidinde bulunuldu (Harris, 2003: 148-149; Norwich, 2013: 157).

Esasında Bizanslıların haçlı seferlerine katkı sağlamaları beklentisi en başından beri Batılıların ve özellikle sıradan haçlıların hissiyatında vardı. Netice itibarıyla haçlı seferlerinin resmî gerekçelerinden birisi, Türklerin istilaları karşısında sıkıntılı günler yaşayan Bizanslıları bu zor durumdan kurtarmak değil miydi? O halde haçlılar için, yardımına gittikleri Bizanslılar tarafından hoş karşılanmaları, ihtiyaçlarının giderilmesi ve hatta hediyelerle ödüllendirilmesi son derece olağan bir beklenti olmalıydı. Özellikle birinci haçlı seferi sırasında onların bu beklentisi, haçlıların yardımıyla Batı Anadolu'daki yerleri Türklerden geri alan İmparator Aleksios'un verdiği cömert hediyelerle nispeten karşılanmıştı. Ancak sadece bazı önemli liderlere verilen bu hediyeler, sürekliliği olmayan ve haçlı seferlerinin finansını amaçlamayan bireysel katkılardı. Bu nedenle, genel olarak haçlılar, ilk andan itibaren hak ettiklerini düşündükleri şeyi alamamanın neden olduğu bir hayal kırıklığı yaşadılar. Onlar, imparatorluk topraklarında ilerlerken ihtiyaçlarının karşılanması hususunda zorluklarla karşılaştıkları gibi, Bizans ülkesinde hareket özgürlükleri de kısıtlanmaya çalışıldı. Kendilerine yeterli saygının gösterilmediğini düşünen Batılıların yaşadığı söz konusu hayal kırıklığı kısa zamanda Bizanslılara yönelik bir öfkeye dönüştü. Fakat bu öfke, her ne kadar bazı taşkınlık ve yağma hareketleri yaşandıysa da Bizans devletinin sabrını veya gücünü test eden ufak çaplı çatışmaların ötesinde önemli bir boyuta ulaşmadı. Bununla beraber, finans meselesinin haçlılar için ciddi bir sorun haline gelmesiyle birlikte, Bizanslılar ile olan mevcut ihtilaflar açık bir saldırıya dönüşerek, 1204 yılında İstanbul'un zaptı ve yağmalanmasına yol açtı (Harris, 2003: 143).

Batılıların haçlı seferlerinin finansıyla ilgili meşru gördükleri bir başka kaynak da Yahudilerin sahip olduğu zenginlikti. Haçlı seferlerinin hemen başında Almanya'da yaşayan çok sayıda Musevi, sadece paraları için haçlı gruplarının saldırılarına maruz kaldılar ve öldürüldüler. Belki onlara saldıran haçlılar, tıpkı Müslümanlar gibi, Yahudilerin de İsa'nın düşmanı olduğunu ve binlerce mil uzaktaki Müslümanlardan önce onlarla mücadele etmeyi haçlı seferinin ilk basamağı olarak düşündüler (Tyerman, 2006: 282-283). Ancak daha da önemlisi bu antisemitist haçlılar, gasbettikleri Yahudilerin tefecilik yaparak kazandıkları "kara parayı" haçlı seferlerinde kullanabilecekleri son derece meşru bir finansman kaynağı olarak gördüler. Bununla birlikte onların bu düşüncesini, bazı Yahudi düşmanı rahiplerin dışında, hiçbir önemli Hıristiyan din adamı tasvip etmedi. Papalık ve kilise, Yahudilerin öldürülmesine açıkça karşı çıktı ve hatta onlara yönelik şiddeti önlemeye çalıştı.

Bu arada her ne kadar kendisi Yahudilerin öldürülmemesi gerektiğini ifade etse de Cluny Başrahibi Pierre le Venerable (Saygıdeğer) onların mal varlıklarının haçlı seferlerinin yararına kullanılması gerektiğini tartışmaya açan ilk önemli din adamı oldu. Hıristiyanlar arasında fetva verebilecek bir konum ve saygınlığa sahip olan Pierre, Fransa Kralı VII. Louis'e 1146 veya 1147'de yazmış olduğu bir mektupta, haçlı seferlerinin masraflarına katkı yapmaları için Yahudilerin zorlanması istemişti (Tyerman, 2006: 283; Runciman, II, 1998: 211; Watt, 2003: 155). Louis'in bu kışkırtmaya tam olarak nasıl bir cevap verdiği çok açık değildir. Fakat Bonn Hahamı Ephraim, birçok Yahudi'nin Louis'in haçlılar tarafından alınan borçları bağışlaması yüzünden iflas ettiklerini söylemektedir. Yine aynı haham, bütün Yahudilerin haçlılara fidye vermek suretiyle canlarını zor kurtardıklarını yazmıştır (Constable, 2008: 121). Üçüncü haçlı seferi döneminde 1190'da İngiltere'de ve daha sonraki dönemlerde Avrupa'nın muhtelif yerlerinde haçlı seferi hazırlıkları yapıldığında, finansıyla ilgili Yahudiler akla geldiler. Çok sayıda Musevi, onların zenginliğini zorla ele geçirmek isteyen, antisemitik grupların saldırılarına maruz kaldı (Watt, 2003: 155-157; Michaud, 1853: 441-442; Maier, 1999: 215-216).

İhtiyaçların karşılanmasında ve haçlı seferlerinin finansmanında sıklıkla başvuru olan doğal bir kaynak da yağma ve ele geçirilen ganimetlerdir. Birinci haçlı seferinin öncü gruplarını oluşturan Pierre

l'Ermité'in peşinden gelen topluluklar ve diğer düzensiz haçlı birlikleri, Macaristan ve Yunanistan'da dindaşları Hıristiyanları soyarak kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardı. Yine halkın haçlı seferindeki diğer bazı gruplar da çoğunluğu Almanya'da yaşayan Yahudilerin gasbettikleri servetlerini kendileri için münasip bir finans olarak gördüler (Kaleli, 2013: 26-27).

Esasında haçlı seferleri planlanırken takip edilecek güzergâh üzerinde bulunan Macar ve Bizans devletleriyle diplomatik ilişkiler kurularak önceden serbest geçiş izni sağlanmış ve haçlıların ihtiyaçlarını temin edebilecekleri pazarlar kurulması için gerekli tedbirlerin alınması görüşülmüştü. Ancak herhangi bir hazırlık yapmadan Kutsal Ülke'ye gitmek için yola çıkan haçlılardan bir kısmı sıradan, basit görünümlü hacılar gibi sadece sadakalara güvendiler. Onlardan bazıları da kendilerini Hıristiyan dünyasının kurtarıcıları görerek ihtiyaçlarının diğer Hıristiyanlar tarafından karşılanması gerektiğine inandılar. Bu nedenle güzergâh üzerinde kurulması öngörülen pazarlar konusunda sıkıntı yaşadıklarında ya da bu pazarlara gelen az miktardaki yiyeceklerin fiyatlarının fahiş olduğunu düşündüklerinde, buldukları yerleri yağmalamayı kendilerine hak gördüler. Fakat Macaristan ve Bizans topraklarında vuku bulan yağma ve hırsızlık olaylarında haçlıların sadece ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlamadıkları, daha çok açgözlülük ve zenginlik hırsıyla hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Kıbrıs Adası'nın 1156'da Antakya Prensi Renaud de Châtillon tarafından yağmalanması, 1191'de ise yine aynı adanın İngiltere Kralı I. Richard tarafından el konularak talan edilmesi ve daha sonra 100.000 dinara Tapınak Şövalyelerine satılması da haçlıların finansal sorunlarının giderilmesiyle ilgili bir zaruret değildi.

Bahane ya da makul gerekçeleri ne olursa olsun haçlıların kendi dindaşlarının ya da Avrupa'daki Yahudilerin mallarını gasbetmeleri Hıristiyanlar tarafından genellikle hoş görülmedi. Ancak Müslümanlardan ele geçirilen hırsızlık malları ya da ganimetler oldukça makbul olmalıydı. Haçlılar Türk topraklarına girer girmez fırsat buldukça yağma girişimlerinde bulundular. Onların ilk deneyimi, Pierre l'Ermitte ile birlikte hareket eden grupların İznik yakınlarındaki birkaç Türk köyünü yağmalamasıyla gerçekleşti. Fakat elde ettikleri bu ilk başarının ardından daha fazlasına sahip olmak için Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait bir kaleyi zapt etmeye çalıştıklarında haçlıların bu cüreti onların büyük bir kısmının Türkler tarafından imha edilmesiyle sonuçlandı. Birinci haçlı seferi sırasında İznik'in Türkler tarafından Bizanslılara teslim edilmesiyle önemli bir yağma fırsatından mahrum kalan haçlılar, Dorylaion Savaşı'nda Hıristiyan birliklerinin muazzam kalabalığı karşısında çekilmek durumunda kalan Kılıç Arslan'ın savaş alanında terk ettiği hazinesi ve diğer kıymetli malları ele geçirerek büyük bir sevinç yaşadılar (4 Temmuz 1097) (Turan, 2004: 129-131; Demirkent, 1997: 29-35; Demirkent, 1996: 27-30).

Her ne kadar birinci haçlı seferinde büyük yoksulluk ve sıkıntılara tahammül etmek zorunda kaldıysa da Antakya'nın alınmasıyla birlikte haçlıların durumu hızla iyileşti. Antakya'da yenilgiye uğrayan Müslüman ordularından ele geçirilen ganimet ve yine Antakya'dan Kudüs'e kadar haçlıların güzergâhı üzerinde ikamet eden talihsiz insanlardan elde edilen haraç ve fidyeler onları zenginleştirdi. Öyle ki, haçlı liderlerinden Etienne de Blois, Antakya'dan memleketine gönderdiği bir mektupta karısı Adele'ye Fransa'dan ayrıldığı zamankinden daha fazla altın, gümüş ve diğer birçok zenginliğe sahip olduğunu yazmıştı (Munro, 1896: 5-8; Cazel J., 1989: 117-118).

Haçlı seferlerinin önemli bir ivme noktası olan, 15 Temmuz 1099'da, Kudüs'ün alınması ve yağmalanması elde edilen ganimetin büyüklüğü bakımından haçlı seferlerinin finansmanına ve haçlıların kişisel zenginliklerine önemli katkılar sağladığı kadar, Yahudi ya da Müslüman ayrımı yapılmaksızın çok sayıda adam, kadın ve çocuğun öldürüldüğü büyük bir katliam olarak dünya tarihinde derin izler bıraktı. Haçlı seferleri serüveni içinde Batılı Hıristiyanların büyük servetler elde ettikleri bir diğer önemli yağmalama da 1219 ve 1249'da Dimyat'ı işgal ettiklerinde gerçekleşti. Ancak yine aynı dönemde Hıristiyanların Mansûre'de Müslümanlar karşısında ağır bir yenilgi almaları ve Fransa Kralı IX. Louis'in esir edilmesi haçlılara pahalıya patladı. Çünkü Louis, Dimyat'ın Müslümanlara iade edilmesi ve fidye olarak 800.000 Bizans altını vermek suretiyle özgürlüğüne kavuşabildi (Demirkent, 1997: 185-194).

Yağma, talan ve eşkıyalık ile olası elde edilecek ganimetler haçlı seferlerinin başından beri hesaba katılan ve hiçbir zaman vazgeçilmeyen önemli bir finans kaynağıydı. Ancak önceden planlandığı şüpheli olmakla birlikte yağmalamanın en büyüğü 1204'te İstanbul'un haçlılar tarafından zaptı sırasında yaşandı. Bu arada yağmalamanın boyutu ve Katolik Hıristiyanların gasbettikleri Bizanslılara ait zenginliğin büyüklüğü kadar söz konusu talanın diğer bir Hıristiyan ülkesinde yapılmış olmasının manidarlığı göze çarpmaktadır. Çünkü haçlı seferlerinin ortaya çıkış nedenlerinden birisi Türk fetihleri karşısında sıkıntılar yaşayan Bizans devletine yardım götürmektir. Bu bakımdan Bizans devletinin parçalanmasına neden olan böyle bir netice, haçlı seferlerinin başlangıçtaki misyonuyla ters düşmektedir.

Haçlı seferlerinin uhrevi amaçlarıyla uyuşmayan, ancak yeni bir finans şekli olarak dikkat çeken diğer bir uygulama da haçlı birliklerinin taşeron iş alarak, ücretli askerler olarak kullanılmış olmasıdır. Deniz yoluyla yapılması planlanan dördüncü haçlı seferinde, Doğu'ya gidecek haçlı birliklerinin ve onlara ait teçhizatların taşınması için Venedikliler ile anlaşılmıştı. Yapılan sözleşmeye göre, sefere katılması

öngörülen 20.000 piyade, 9.000 şövalye yardımcısı ve atlarıyla birlikte 4.500 şövalyenin nakliye ve dokuz aylık yiyecek bedelleri olarak Venediklilere 85.000 Mark ödenmesi taahhüt edildi. Ancak haçlıların katılımı ile ilgili zikredilen bu rakamlar, bütün haçlı tarihi boyunca denizyoluyla gerçekleştirilen ve kayıtlara geçen en büyük ve en organize seferin sadece 2500 şövalye ihtiva ettiği göz önüne alınırsa, oldukça abartılıydı (Geoffroi de Villehardouin, 1963: 33; Bradford, 1967: 53-54; Phillips, 1996: 62).

Bu arada, her bir haçlının kendi masraflarını karşılaması öngörüldüğünden, Venedikliler ile mutabık kalınan meblağın ödenebilmesi varsayılan katılımın gerçekleşmesine bağlıydı. Bununla birlikte harekât vakti (29 Haziran 1202) geldiğinde haçlı seferine katılımı beklenen sayının yarısına bile ulaşılammıştı. Dördüncü haçlı seferinin başlangıçtaki lideri, Champagne Kontu Thibaut tarafından oluşturulmuş olan fondaki paralar veya liderlerin kişisel hazineleri de söz konusu borcu ödemek için yetersiz kaldı. Alacaklarını tahsil etmeden gemileri hareket ettirmeyi reddeden ve haçlıların içinde bulunduğu vaziyeti kendisi için bir fırsat gören Venedik Dükü Enrico Dandolo, onlara bir teklif sunarak borcun bir kısmına mahsuben Macarların elinde bulunan Zara şehrinin zaptı için yardım istedi. Her ne kadar haçlıların birçoğu Hıristiyanlara karşı silahlarını doğrultmakta isteksiz görünseler de bir önceki sene ölmüş olan müteveffa Thibaut'un yerine geçen haçlıların yeni lideri Montferrat Markisi Boniface, durma noktasına gelmiş olan dördüncü haçlı seferinin devam etmesi için bu öneriyi kabul etti. Böylece ilk kez haçlı seferleri başlangıçtaki istikametinden ve uhrevi maksatlarından saptı. Bu arada Papa III. Innocentius, böyle bir finans şeklini hoş görmediği gibi, Zara kuşatılmasında, zaptında ve yağmalanmasında yer alan herkesi aforoz etti. Çünkü bu kenti elinde tutan Macar Kralı Emerik, yalnızca bir Hıristiyan değil, aynı zamanda bu sefere katılmak için bizzat yemin etmiş olan bir haçlıydı (Vasiliev, 1928: 454; Demirkent, 1997: 171-172; McNeal ve Wolff, 1969: 154-155; Cazel J., 1989: 141).

Sonuç

Sonuç olarak, haçlı seferleri ortaçağ Avrupa tarihine ait askerî harekâtların en pahalısıydı. Bu seferlerin külfetinin karşılanması hükümdarlar, yüksek rütbeli din adamları, daha alt kademelerdeki idareciler ile şehirlerde ve köylerde yaşayan sıradan insanları kapsayan bir işbirliğini gerektirdi. Öncelikli olarak, haçlıların kendi masraflarını bireysel olarak finanse etmeleri öngörüldü. Haçlıların kolay para tedariki ve elverişli koşullarla borç bulabilmeleri için çeşitli düzenlemeler yapıldı. Yeterli finansı temin edemeyenler, bağışlar ve sadakalara güvenerek yola çıktılar. Yağma ve hırsızlık, finansal durumları nasıl olursa olsun, neredeyse bütün haçlıların başvurduğu bir çözüm yoluydu. Bu arada haçlı seferlerinin finansmanı ile ilgili en organize tedbirler, muhtelif biçimlerde uygulanan vergilendirmeler oldu. Diğer yandan, Yahudilere ait zenginlikler haçlı seferlerinde kullanılacak son derece meşru bir kaynak olarak görüldü. Yine bu arada, Bizanslıların da Hıristiyanlık davasına karşı yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve haçlı seferlerinin külfetine ortak olmaları beklendi. Batıların bu beklentiyle alakalı zorlamaları, 1204'te Bizans başkentininin zaptı ve yağmalanmasına yol açtı.

Bu arada Hıristiyan dünyasının Kutsal Ülke'deki düşmanlarına karşı organize edildiği ileri sürülen haçlı seferlerinin sadece Müslümanları hedef almadığı, bu süreçte Yahudiler ve farklı mezheplerdeki Hıristiyanların da zarar gördüğü aşikârdır. Dahası haçlı seferleri, özellikle sonraki dönemlerinde, başlangıçta ortaya konan dinî maksatlarından saparak Hıristiyanlığı biraz farklı yorumlayan diğer gruplara ve yine papalık ya da papaya muhalif olan öteki kesimlere karşı da kullanıldı. Papalığın laik kesimi kontrol altına almak ve onlar karşısında güç kazanmak için haçlı seferlerini manipüle ettiği de konuyla ilgili yapılan çalışmalarda sıkça yer almıştır. Bu bakımlardan haçlı seferlerinin Hıristiyanlık davasının kutsiyetiyle tamamen bağdaşan bir girişim olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu arada her ne kadar haçlıların önemli bir kısmının maddi beklentilerinin olduğunu göz ardı etmemiz olası değilse de bu seferlerin tamamen emperyalist bir teşebbüs olduğu da ifade edilemez. Çünkü o zamanın şartlarında Hıristiyanların ne kadarının haçlı seferlerini, bu iş için ayırdıkları paranın maddi kazançlar olarak karşılığını alabilecekleri kârlı bir yatırım olarak düşündükleri oldukça müphemdir. Yine, haçlı seferlerinin sonuçlarına bakıldığında, Hıristiyanların harcadıkları para ve finansman sağlamak için gösterdikleri çaba ve diğer fedakârlıklar ile mukayese edildiğinde, hiçbir şekilde bir kazanç elde edemedikleri ortadadır. Bu nedenle eğer haçlı seferleri emperyalist bir hareket idiye, bu belki dinî argümanlar kullanılarak motive edilmiş, mamafih maksatlarına ulaşamamış başarısız bir emperyalist girişim olmalıdır. Ancak Batı'da var olan materyalist ve sömürgecilik düşüncelerinin oluşumunda haçlı seferleri döneminin önemli bir ilgisi bulunduğu çok açık olup bu ilişki belki farklı bir çalışmada ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- BARTLETT, W.B. (2000). *God Wills It! The Illustrated History of the Crusades*, London: Sutton Publishing.
- BERRY, Virginia G. (1969). "The Second Crusade", *A History of the Crusades*, I, s. 463-512.
- BRADFORD, Erle (1967). *The Great Betrayal: Constantinople 1204*, London: Hodder and Stoughton.
- BULL, Marcus (2008). "The Roots of Lay Enthusiasm for the First Crusade", *The Crusades: Critical Concepts in Historical Studies*, I, s. 42-62.
- CAREY, Loren (1938). *The Medieval World*, New York: Farrar & Rinehart Company.
- CARPENTER, D. A. (1990). *The Minority of Henry III*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

- CAVE, Clinton ve COULSON Herbert A. (1936). *A Source Book for Medieval Economic History*, Milwaukee: Bruce Publishing Co.
- CAZEL J, Fred A. (1989). "Financing the Crusades", *A History of the Crusades*, VI, s. 116-149.
- CONSTABLE, Giles (2008). *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*, Burlington: Ashgate Publishing.
- DEMİRKENT, Işın (1997). *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayınları.
- DEMİRKENT, Işın (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: TTK Yayınları.
- DEMİRKENT, Işın (1994). "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Edebiyat Fakültesi Yayınları, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, s.65-78.
- DOUGLAS, David ve GREENAWAY, George (1981). *English Historical Documents, 1042-1189*, II, London: University of Bristol.
- DUNCALF, Frederic (1969). "The First Crusade: Clermont to Constantinople", *A History of the Crusades*, I, s.253-279.
- ERER, Raşit (1993). *Türklerle Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- FINUCANE, Ronald (1983). *Soldiers of the Faith: Crusaders and Moslems at War*, New York: St Martins Press.
- FOSS, Michael (1997). *People of the First Crusade*, London: Michael O'Mara Books Ltd.
- FRANCE, John (1994). *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*, Cambridge University Press.
- GEOFFROİ DE VILLEHARDOUIN (1963). *The Conquest of Constantinople / Chronicles of the Crusades*, Harmondsworth: Penguin Books.
- HARRIS, Jonathan (2003). *Byzantium and Crusades*, New York and London: The Bath Press.
- JOHNSON, Edgar N. (1969). "The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI", *A History of the Crusades*, II, s. 87-122.
- KALELİ, Emrullah (2013). "Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm (1096-1190)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIII/1, s. 21-35.
- MADDEN, Thomas F. (1999). *A Concise History of the Crusades*, Oxford: Rowman Publishing.
- MAIER, Christoph T. (1998). *Preaching the Crusades: Mendicant Friars and the Cross*, Cambridge University Press.
- MAIER, Christoph T. (1999). "Crusade Propaganda and Attacks against Jews in the Late Twelfth and Thirteenth Centuries", *Uluslararası Haçlı Sempozyumu: 23-25 Haziran 1997, İstanbul*, s. 213-226.
- McNEAL, Edgar H. ve WOLFF, Robert Lee (1969). "The Forth Crusade", *A History of the Crusades*, II, s.152-186.
- MITCHELL, S. K. (1951). *Taxation in Medieval England*, New Haven and London: Yale University Press.
- MUNRO, Dana C. (1896). "Letters of the Crusaders", *Translations and Reprints from the Original Sources of European History*, Vol. 1:4, s. 5-8.
- SNICHOLSON, Helen (2004). "The Third Crusade: A Campaign of Europe's Elite", *Crusades: The Illustrated History*, s. 78-97.
- NIKETAS KHONIATES (1984). *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Detroit: Wayne State University Press.
- MICHAUD, Joseph Francois (1853). *The History of the Crusades*, I, New York: Redfield Publishing.
- NORWICH, John Julius (2013). *Bizans: Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ODO (EUDE) DE DEUIL (1948). *De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, New York: Columbia University Press.
- PHILLIPS, Jonathan (1996). *Defenders of the Holy Land: Relations between the Latin East and the West, 1119-1187*, Oxford: Clarendon Press.
- PORGES, Walter (2008). "The Clergy, The Poor, and the Non-Combatants on the First Crusade", *The Crusades: Critical Concepts in Historical Studies*, II, s. 30-55.
- POWELL, James M. (2004). "The Fifth Crusade to 1291: The Loss of the Holy Land", *Crusades: The Illustrated History*, s. 142-199.
- REGIS RICARDUS (1997). *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Aldershot, Brookfield: Ashgate Publishing.
- RICHARD Jean (2001). *The Crusades c. 1071 - c. 1291*, New York: Cambridge University Press.
- RILEY-SMITH, Jonathan (2002). "Early Crusaders to the East and the Cost of Crusading, 1095-1130", *The Crusades*, Oxford: Blackwell, s. 155-171.
- ROBERTUS REMENSIS (2005) , *Robert the Monk's History of the First Crusade: Historia Iherosolimitana*, Cornwall, Burlington: Ashgate Publishing.
- ROUND, J. H. (1916). "The Saladin Tithe", *The English Historical Review*, XXXI (CXXIII), Oxford Academic, s. 447-450.
- RUNCIMAN Steven (1998), *Haçlı Seferleri Tarihi, I-III*, Ankara: TTK Yayınları.
- SNELLGROVE, Harold S. (1950). *The Lusignans in England, 1247-1258*, Albuquerque: University of New Mexico Press.
- STEVENSON, W. H. (1916). *Calendar of the Liberate Rolls, Henry III, 1226-1240: Henry III, 1226-1240*, London: Wyman and Sons Ltd.
- TURAN, Osman (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071 - 1318)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TYERMAN Christopher (2001). "What the Crusades Meant to Europe", *The Medieval World*, New York, s.131-145.
- TYERMAN Christopher (2006). *God's War: A New History of the Crusades*, Cambridge: Harvard University Press.
- VASILIEV, A. Alexander (1928). *History of the Byzantine Empire*, II, Madison: University of Wisconsin Press.
- WATT, J. A. (2003). "The Crusades and the Persecution of the Jews", *The Medieval World*, s. 146-162.